

MACIEJ MÜNNICH

RESZEF I NERGAL W EBLA

Od dłuższego czasu toczy się dyskusja nad chtonicznym charakterem syro-kananejskiego boga Reszefa. Jedni uczeni zdecydowanie uważają, że był on władcą świata umarłych. Pogląd ten jest we współczesnej literaturze dominujący¹. Natomiast inni podnoszą wątpliwości, wskazując, że w rzeczywistości brak jest tekstów, które dowodziłyby takich cech omawianego bóstwa². Jednym z najczęściej podnoszonych argumentów przez zwolenników związku Reszefa z krainą śmierci jest utożsamianie go z mezopotamskim bogiem Nergalem. Po raz pierwszy to połączenie pojawia się w tekstach z Ebla³. Powszechnie przyjmuje się, za odkrywcami tekstów eblaickich, że tabliczki pochodzą z warstwy II B 1,

¹ Został on sformułowany po raz pierwszy w artykule W. F. Albrighta, „Mesopotamian Elements in Canaanite Eschatology”, w: *Oriental Studies Published in Commemoration of the Fortieth Anniversary (1883-1923) of Paul Haupt as Director of the Oriental Seminary of the John Hopkins University*, red. C. Adler, A. Ember, Baltimore 1926, 143-154. Tezę taką przyjęli w swych pracach m.in.: J. Gray, M. Dahood, M. Pope, W. Fulco, P. Xella, F. Pomponio, G. del Olmo Lete, H. Niehr, J. Day, F. Wiggermann, I. Cornelius, A. Caquot, D. Pardee i inni.

² M. Astour, E. Lipiński, M. Münnich.

³ Taka identyfikacja miała miejsce także w Ugarit. Należy jednak zaznaczyć, że podnoszono wątpliwości, czy rzeczywiście władanie światem umarłych było podstawą do połączenia Reszefa i Nergala w Ugarit, zob. J. Nougayrol, „Pantheon d'Ugarit”, w: *Ugaritica V*, red. J. Nougayrol [i in.] (Mission de Ras Shamra XVI), Paris 1968, 57; L.K. Handy „Resheph”, w: *ABD V* 678.

którą datuje się na lata 2450-2200⁴. Alfonso Archi starał się dokładniej datować zachowane teksty na połowę XXIV w. Teksty zapewne obejmują okres ok. trzydziestu-czterdziestu lat⁵. Mamy zatem do czynienia z tekstami powstałymi krótko przed oraz w początkowym okresie panowania Sargona Wielkiego. Jest to więc grupa tekstów bardzo zwarta chronologicznie. W tekście słownikowym oznaczanym jako VE 806⁶, zachowanym na tabliczkach noszących sigła archeologiczne TM.75.G.1825+3131, znajduje się zapis ^dKIŠ.UNU⁷ = *ra-sa-ap*. Imię Nergala zostało zapisane w typowy dla wczesnego okresu sposób, tj. ^dKIŠ.UNU i zostało zestawione z imieniem Reszefa zapisanym sylabicznie. Identyfikacja nie budzi więc wątpliwości. Ponieważ określenie charakteru Reszefa na podstawie tekstów eblaickich, ze względu na ich ekonomiczny charakter, jest trudne, wydaje się, że wystarczy ustalić charakter Nergala, by na tej podstawie *per analogiam* móc powiedzieć więcej o cechach Reszefa. Niestety to słuszne założenie w konfrontacji ze źródłami okazuje się dość trudne w realizacji. Nergal w pierwszym odruchu wszystkich badaczy starożytnej Mezopotamii kojarzy się ze światem umarłych. Głównym problemem jest ustalenie, od kiedy i gdzie Nergal był postrzegany jako bóstwo świata podziemnego. Najbardziej podstawowy słownik, jakim jest *RLA*,

⁴ G. Pettinato, *The Archives of Ebla. An Empire Inscribed in Clay. With an Afterword by M. Da hood*, Garden City 1981, 143; P. Matthiae, „Ebla, odkrycie kultury protosyryjskiej”, w: *Świat Biblii*, red. A. Lemaire, Wrocław 2001, 140-141.

⁵ A. Archi, „The Royal Archives of Ebla”, w: *Ebla to Damascus. Art and Archaeology of Ancient Syria*, red. H. Weiss, Washington 1985, 140.

⁶ VE = Vocabulario di Ebla. G. Pettinato, *Testi lessicali bilingui della biblioteca L. 2769 (MEE IV)*, Napoli 1982. Tekst oznaczony siglum *MEE IV AK* (inne spotykane siglum: *MEE IV 47-48*); por. M. Krebernik, „Zu Syllabar und Orthographie der lexikalischen Texte aus Ebla”, *ZA 73* (1983), 31; F. Pomponio, P. Xella, *Les dieux d'Ebla. Étude analytique des divinités éblaïtes à l'époque des archives royales du IIIe millénaire* (AOAT 245), Münster 1997, 313.

⁷ W dawniejszych publikacjach (np. *MEE IV*) można spotkać formę ^dNÈ.UNU (ew. ^dnè.eri₁₀!). Formę tę należy jednak odrzucić, ponieważ znak KIŠ nie ma wartości nè, w przeciwieństwie do znaku GÌR, często używanego w zapisie imienia Nergala w późniejszych okresach. Na temat sposobu zapisu imienia Nergala na przełomie lat 80. i 90. toczyła się dyskusja pomiędzy P. Steinkellerem a W. Lambertem (P. Steinkeller, „The Name of Nergal”, *ZA 77* (1987), 161-168; tenże, „More on the Name of Nergal and Related Matters”, *ZA 80* (1990), 53-59; W.G. Lambert, „The Name of Nergal Again”, *ZA 80* (1990), 40-52; tenże, „Surrejoinder to P. Steinkeller (*ZA 80*[1990] 53-59)”, *ZA 80* (1990), 220-222. Jej konkluzje zob. F.A.M. Wiggerman, „Nergal. A. Philologisch; B. Archäologisch”, w: *RLA IX* 215; D. Katz, *The Image of the Nether World in the Sumerian Sources*, Bethesda 2003, 405-406; P. Steinkeller, „Studies in the Third Millenium Paleography, 4: Sign KIŠ”, *ZA 94* (2004), 175, 183-185; E. Lipiński, *Resheph. A Syro-Canaanite Deity* (OLA 181, *Studia Phoenicia XIX*), Leuven 2009, 25. Imię Nergala zapisane w identyczny sposób pojawia się także w dwóch kolejnych zachowanych tekstach, będących kopiami VE 806. Są to: TM.75.G.2000+2005+ (*MEE IV A4-6*) oraz TM.75.G.2004+2001+ (= *MEE IV B9-11*). Tym razem jednak brak sylabicznego zapisu imienia Reszefa.

w stosunkowo świeżym haśle poświęconym Nergalowi, informuje, że mamy do czynienia z dwoma obrazami tego bóstwa⁸.

Pierwszy z nich to obraz – jak się powszechnie przyjmuje – władcy świata umarłych. Jest on oczywiście zgodny z późniejszymi wyobrażeniami Nergala. Obraz ten wiąże się z północną częścią Sumeru (Akadem), w szczególności z miastem Kuta, głównym miejscem kultu Nergala. Samo imię Nergala nin-eri₁₁-(gal) oznacza „Pan (wielkiego) miasta”, co jest powszechnie interpretowane jako „Pan świata umarłych”⁹. O ile nie ma wątpliwości, że taki obraz rzeczywiście istniał, o tyle nie jest jasne, kiedy powstał. Za najstarszy przykład „północnej” tradycji widzącej w Nergalu boga świata umarłych podawany jest tekst hymnu sumeryjskiego o mieście Kuta z Okresu Wczesnodynastycznego III (2600-2340 r.), w którym ma być mowa o sferze panowania Nergala. Interesujący nas fragment został przetłumaczony w *RLA*: „Wielkie mieszkanie, którego cień rozpościera się na Zachodzie, ponad (bogami) Enki i Ninki”¹⁰. „Wielkie mieszkanie” jest przy tym zestawiane z „wielkim miastem” (eri₁₁.gal) i traktowane jako kraina umarłych, leżąca na kresach świata, czyli na Zachodzie. Powyższe tłumaczenie należy jednak zakwestionować, odbiega ono bowiem od oryginału (a także od dotychczasowych tłumaczeń)¹¹. Po pierwsze nie ma możliwości, by „wielkie mieszkanie” (dag.gal) traktować jako nazwę dla krainy umarłych, ponieważ wcześniej pojawia się nazwa własna miejsca kultu, świątyni (=„wielkiego mieszkania”) KIŠ.UNU. Ponadto rzuca ona cień¹² na Enki i Ninki. Niezależnie od tego, czy będziemy rozumieć imiona tych bóstw w najbardziej pierwotnym sensie: „Pan-Ziemia” i „Pani-Ziemia”¹³, czy też weźmiemy pod uwagę Abzu, podziemny

⁸ Wiggermann, „Nergal”, 215–226. Hasło to ukazało się w kolejnym zeszycie w 1999 r., choć tom został ostatecznie ukończony w 2001. Sugestia, że w Sumero-Akadzie mamy do czynienia z dwiema różnymi tradycjami odnoszącymi się do bóstw świata umarłych, nie jest nowa i pojawiała się już wcześniej, zob. np. W.G. Lambert, „Studies in Nergal”, *BibOr* 30 (1973), 357.

⁹ Zob. np.: Lambert, „Studies in Nergal”, 356; A. Livingstone, „Nergal”, w: *DDD* 622; Wiggermann, „Nergal”, 218–219.

¹⁰ „[...] big dwelling whose shadow spreads in the West, over the Enki and Ninki (gods)” (Wiggermann, „Nergal”, 219).

¹¹ Oryginał brzmi następująco: KIŠ.UNU dag.gal an ki gissu sig ^den.ki ^dnin.ki ^dKIŠ.UNU zà.mi. R.D. Biggs, *Inscriptions from Tell Abū Salābīkh* (OIP 99), Chicago 1974, 48:65–69; por. Lambert, „The Name of Nergal Again”, 44.

¹² Cień nie ma tu żadnego związku ze sferą śmierci, lecz jest typowym opisem mającym na celu podkreślenie wielkości świątyni, por. fragment hymnu do świątyni w Kesz, „[...] której cień pokrywa wszystkie krainy” (A.W. Sjöberg, E. Bergmann, *The Collection of the Sumerian Temple Hymns and the Keš Temple Hymn by G.B. Gragg* (TCS 3), Locust Valley 1969, 169:37); por. J. Black, G. Cunningham, E. Robson, G. Zólyomi, *The Literature of Ancient Sumer*, Oxford 2004, 327.

¹³ Jak to sugeruje Lipiński, *Resheph*, 27, w oparciu o A. Cavigneaux, M. Krebernik, „Nin-ki”, w: *RLA IX* 445–446.

zbiornik słodkich wód, siedzibę boga Enki i jego małżonki¹⁴, należy wnioskować, że świątynia Nergala stoi na ziemi, a nie pod ziemią, skoro rzuca cień na ziemię i ewentualnie na to, co pod nią się znajduje¹⁵. Nie można także tłumaczyć znaku sig jako „Zachód” (zamiast zwykle występującego w tym znaczeniu u₄.šú.uš)¹⁶, to cień bowiem „kładzie się” czy też „leży” na Enki i Ninki. Wreszcie świątynia Nergala nazwana tutaj „wielkim mieszkaniem nieba (an) i ziemi (ki)”¹⁷, wcale nie musi nawiązywać swą nazwą do chtonicznego charakteru Nergala, ponieważ ki nie musi oznaczać „świata umarłych”¹⁸. W końcu choćby nazwa babilońskiego zikkuratu e.tem.en.an.ki wcale nie wskazuje na chtoniczny charakter Marduka! Należałoby zatem przetłumaczyć kontrowersyjny fragment: „KIŠ.UNU, wielkie mieszkanie nieba i ziemi, którego cień kładzie się na Enki i Ninki; modlitwa do Nergala”. W rzeczywistości więc powyższy tekst nie dowodzi panowania Nergala w podziemnej krainie śmierci. Jego sens jest następujący: „KIŠ.UNU, wielka świątynia nie mająca równych na niebie i na ziemi, jej cień rozpościera się ponad całą ziemią / ponad Abzu”. Pozostałe teksty mówiące o Nergalu – władcy podziemia pochodzą nie wcześniej niż z Okresu Akadyjskiego albo raczej III Dynastii z Ur, a zatem z czasów późniejszych niż teksty z Ebla. W oczywisty więc sposób cechy Nergala w nich przedstawione nie były podstawą do utożsamienia go z Reszefem w Ebla. Skoro najwcześniejsze teksty, w których pojawia się Nergal, nie wskazują na jego panowanie nad krainą umarłych, należy ustalić, jaki był pierwotny charakter Nergala w jego „północnym”, akadyjskim obrazie. Jak wspomniano powyżej, najwcześniejsze zapisy imienia Nergala to ^dKIŠ.UNU, czyli „Pan miasta”, pierwotnie zapewne „Byk miasta”¹⁹, znak KIŠ bowiem wywodzi się od

¹⁴ Por. typowe wyrażenie o świątyni sięgającej wierzchołkiem nieba, zaś fundamentami Abzu np. w hymnie o Kesz: Sjöberg, Bergmann, *Collection*, 169:35-36; por. Black [i in.], *Literature*, 326-327.

¹⁵ Wbrew sugestiom Katz, *Image of the Nether World*, 405 n. 83, która widzi tu nawiązanie do świata umarłych. Zwrot, który wskazuje bez wątpienia na metaforyczny obraz krainy śmierci, występuje natomiast w hymnie do świątyni Nianzu w Enegi: „[...] twój cień rozciąga się nad książętami Kur, którzy (mieszkają) w Kur” (Sjöberg & Bergmann, *Collection*, 27:181). W tym wypadku nie ma wątpliwości, że w cieniu świątyni bóstwa władającego światem podziemnym mieszkają umarli.

¹⁶ Por. Sjöberg & Bergmann, *Collection*, 44:464. Nie trzeba także szukać znaczenia „nisko, poniżej”, jak to czyni Lipiński, *Resheph*, 27.

¹⁷ Co pomija Wiggermann, „Nergal”, 219 oraz Lipiński, *Resheph*, 26-27.

¹⁸ Jak tego chciałby Lambert, „The Name of Nergal Again”, 44. We wcześniejszym artykule ten sam autor nie był pewien, czy mowa jest rzeczywiście o Nergalu, ponieważ tekst nie zawiera niczego charakterystycznego dla tego bóstwa („the section involved contains nothing that to our knowledge requires the deity to be Nergal, though nothing to exclude the possibility either” – W.G. Lambert, „The Theology of Death”, w: *Death in Mesopotamia. Papers Read at the XXVIe Rencontre Assyriologique Internationale*, red. B. Alster (Mesopotamia 8), Copenhagen 1980, 60).

¹⁹ Ponieważ nazwa ta pojawia się także na sumeryjskich listach nazw geograficznych, być może lepiej byłoby oddać ją wówczas jako „Miasto / siedziba byka = Nergala”, przez analogię do

ALIM²⁰, oznaczającego głowę byka bądź może lepiej tura. Ponieważ byk na całym Bliskim Wschodzie jest symbolem męskiej siły i wigoru, należy się spodziewać, że mamy do czynienia z bóstwem gwałtownym, potężnym i nieokiełznanym. Taki właśnie obraz Nergala znajduje potwierdzenie w najbardziej typowym określeniu bóstwa w tekstach sumeryjskich: „Byk (^dgu₄), którego wielka moc nie może być odparta”. Pojawia się ono już w Okresie Wczesnodynastycznym III na liście bogów z Fara²¹, a zatem współcześnie z tekstami z Ebla i jest w użyciu w różnych odmianach w kolejnych stuleciach²². Obraz Nergala – byka jest przy tym powszechny. Hymn króla Szu-iliszu z Isin opisuje Nergala jako „[...] dzikiego byka, uderzającego ich (= wrogów) swymi wielkimi rogami”²³. Z kolei hymn do świątyni Nergala w Kucie mówi o boskim gospodarzu: „Byk (gu₄), którego wielka moc nie może być odparta przez żadnego z bogów; Przerazająca krowa (šilam), tur (gu₄.am), który wzbudza westchnienia [...]”²⁴. Co ciekawe, w hymnie tym, sięgającym swymi korzeniami najpewniej Okresu Akadyjskiego, lecz później przeredagowanym²⁵, w oczywisty sposób związanym z „północnym” obrazem Nergala, wzmianki o jego panowaniu w świecie umarłych są ciągle nader lakoniczne i niejasne²⁶. Natomiast w innych sumeryjskich hymnach świątynnych poświęconych różnym bóstwom, łatwo można spotkać sformułowania jasno wskazujące na związek z krainą śmierci²⁷. W ten jednak sposób przechodzimy do omówienia drugiego, „południowego” obrazu Nergala.

podobnie zbudowanych innych nazw sumeryjskich, takich jak np.: ŠEŠ.UNU^{ki} (Ur – siedziba Nanny), MÜŠ.UNU^{ki} (Zabalam – siedziba Inanny), UD.UNU^{ki} (Larsa – siedziba Utu); zob. Katz, *Image of the Nether World*, 406.

²⁰ M.W. Green, H.J. Nissen, *Zeichenliste der archaischen Texte aus Uruk* (Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk – Warka 11), Berlin 1987, n. 913.

²¹ M. Krebernik, „Die Götterlisten aus Fāra”, *ZA* 76 (1986), 194.

²² Kolejne przykłady: Wiggermann, „Nergal”, 218.

²³ Å.W. Sjöberg, „Miscellaneous Sumerian Hymns”, *ZA* 63 (1973), 4:49; por. Black [i in.], *Literature*, 160.

²⁴ Sjöberg & Bergmann, *Collection*, 44:458–459.

²⁵ Zob. zastrzeżenia co do oryginalności tekstu hymnu mającego pochodzić od Enheduanny, córki Sargona Wielkiego oraz sugestie przeredagowania jego tekstu w Okresie III Dynastii z Ur: Sjöberg & Bergmann, *Collection*, 11–12; bądź nawet w Okresie Starobabilońskim: Katz, *Image of the Nether World*, 351, 408–411.

²⁶ Jedynym tytułem wiążącym się ze światem umarłych jest: „Huškia, Pan zachodu”; Sjöberg & Bergmann, *Collection*, 44:464. Tak krótki wers można jednak interpretować na wiele sposobów.

²⁷ Np.: hymn do świątyni Ninazu: „Enegi [...] należące do Ereszkigal” „Twój Książę (=Ninazu) (jest) nasieniem wielkiego pana, czystym z wielkiej ziemi, zrodzonym przez Ereszkigal” (tamże, 27:179, 182); hymn do świątyni Ningiszzidy: „Wieczne miejsce, góra głębiny, założone w zręczny sposób; ciemna kaplica, przerażające miejsce, położone na polu; promieniujące lękiem, (jego) drogi nikt nie może zgłębić; [...] Twe wnętrze jest miejscem, skąd wschodzi słońce [...]” (tamże, 28:187–189, 192).

Omawiając go, należy zacząć od zaznaczenia, że Sumer miał swoje liczne bóstwa związane ze światem podziemnym, takie jak Ereszkigal, Ninazu, Ningiszida, Anunnaki, Namtar, Bitu, Dumuzi oraz Gesztinanna i inne²⁸. Przed panowaniem III Dynastii z Ur imię Nergala nigdy nie pojawia się w południowych sumeryjskich źródłach²⁹, nie można więc mówić o jakichkolwiek jego cechach. Występuje natomiast tam inne bóstwo – Meslamtaea, które właśnie od czasów III Dynastii z Ur jest często, a później powszechnie, utożsamiane z Nergalem. Być może więc przyczyny łączenia Nergala z Reszefem w Ebla będą dla nas jaśniejsze, gdy odkryjemy powody, dla których w Mezopotamii łączono Nergala z Meslamtaeą. Charakter tego ostatniego boga niestety nie jest jasno przedstawiony w najwcześniejszych źródłach. Nie ulega wątpliwości, że cechy bóstwa zależą od charakteru świątyni, skoro jego imię oznacza „tego, który wychodzi z Meslam”. Inne imię pojawiające się we wczesnych źródłach to Lugal-Meslama, czyli „władca Meslam”³⁰. E-meslam to główna świątynia w Kucie. Ponieważ miasto leży na północy, gdzie wpływy semickie były silniejsze, sugerowano semicki źródłosłów dla nazwy świątyni, która oznaczałaby miejsce pokoju³¹. Bóstwo wychodzące ze świątyni byłoby więc bóstwem wyruszającym na wojnę. Jednak wobec zdecydowanie dominującej tradycji sumeryjskiej, wydaje się, że bardziej prawdopodobne jest szukanie etymologii w tym właśnie języku. Proponowane są różne możliwości, ale niestety żadna nie jest na tyle przekonująca, by została uznana za pewną. Koncentrują się one wokół możliwych znaczeń wyrazu *la m*, który bądź oznacza drzewo migdałowe, bądź świat umarłych³². W pierwszym więc przypadku mamy do czynienia z bóstwem drzewa podlegającego w naturalny sposób cyklowi wegetacyjnemu, w drugim zaś z bóstwem krainy śmierci. W obu jednak przypadkach jest to z pewnością bóstwo chtoniczne. Problemem pozostaje, czy Meslamtaea i Nergal byli od początku dwoma imionami tego samego bóstwa³³, czy też byli to początkowo dwaj osobni bogowie, następnie utożsamieni. Na to drugie rozwiązanie zdaje się wskazywać fakt występowania Nergala i Meslamtaei jako osobnych bóstw, nawet z różnymi małżonkami, na tych samych listach bogów aż po Okres Starobabiloński³⁴. Jedno-

²⁸ Zob. szerzej Katz, *Image of the Nether World*, 383-442.

²⁹ Wiggermann, „Nergal”, 218; Katz, *Image of the Nether World*, 413.

³⁰ Zob. przykłady dla obu imion pochodzące z Fara i Abu-Šalabich wraz z literaturą: Katz, *Image of the Nether World*, 420-421 n. 131.

³¹ Wiggermann, „Nergal”, 217.

³² P. Steinkeller, „Early Semitic Literature and the Third Millennium Seals with Mythological Motifs”, w: *Literature and Literary Language at Ebla*, red. P. Fronzaroli (Quaderni di Semitistica 18), Firenze 1992, 269-270 n. 82; Katz, *Image of the Nether World*, 421.

³³ Tak np. uważa W.G. Lambert, „Lugal-irra and Meslamta-ea”, w: *RLA VII* 144.

³⁴ Zob. Okres Akadyjski: D.D. Luckenbill, *The Inscriptions from Adab* (OIP 14), Chicago 1930, 143:8-9; III Dynastia z Ur: L. Legrain, *Ur Excavations, Texts III. Business Documents of the*

wcześnie od Okresu III Dynastii z Ur bogowie ci są w innych tekstach ewidentnie utożsamiani³⁵. Nie ulega przy tym wątpliwości wojowniczy charakter Meslamtaei, na który wskazują choćby zachowane głowice maczug z imieniem tego bóstwa³⁶. Tak też należy interpretować tytuł lugal.á.zi.da.Lagaša^{ki} („władca o prawym [=silnym] ramieniu z Lagasz”), jakim okreśłany jest Meslamtaea na pieczęciach cylindrycznych z Okresu Akadyjskiego i III Dynastii z Ur³⁷.

Wydaje się więc, że początkowo Nergal i Meslamtaea byli odrębnymi bóstwami. Ten drugi był jednym z wielu sumeryjskich bóstw łączonych ze światem podziemnym poprzez związek z cyklem wegetacji. Cechowała go przy tym – jak wielu młodych bogów – wojowniczość. Czczony był od zarania w świątyni Meslam w Kucie, lecz także w innych miastach, jednak widać wyraźnie, że wśród jego czcicieli zdecydowanie dominują Sumerowie. Natomiast Nergal, choć nosi imię sumeryjskie, związany był raczej z semickimi mieszkańcami Mezopotamii. Czczony był w KIŠ.UNU, które bądź było tożsame z Kutą³⁸, bądź – co bardziej prawdopodobne – było inną miejscowością, ewentualnie dzielnicą Kuty³⁹. Jego podstawową cechą była siła, waleczność i gwałtowność, charakterystyczna dla tura / byka.

Już von Weiher zgłaszał zastrzeżenia do rzekomego pierwotnego chtonicznego charakteru Nergala⁴⁰. Zwrócił także w swym studium uwagę, że Nergal jest przedstawiany jako bóstwo świecące na niebiosach⁴¹. Z pewnością nie jest to typowe dla bóstw chtonicznych, np. Ereszkigal nigdy nie pojawia się na nie-

Third Dynasty of Ur, vol. I: Indexes, Vocabulary, Catalogue, Lists, London 1947, 267 r.I:12-16; H. de Genouillac, *Textes économiques d'Oumma de l'époque d'Our* (TCL 5), Paris 1922, 6053 II:9, III:10; Okres Starobabiloński: H. de Genouillac, *Textes religieux sumériens du Louvre I* (TCL 15), Paris 1930, 10:412-413, 418-419.

³⁵ Zob. np.: Hymn do świątyni Nergala: Sjöberg & Bergmann, *Collection*, 44:465; dwujęzyczna inskrypcja Szulgiego z Kuty: H. Steible, *Die neusumerischen Bau- und Weihinschriften, Teil 2: Kommentar zu den Gudea-Statuen, Inschriften der III. Dynastie von Ur, Inschriften der IV. und „V.“ Dynastie von Uruk, Varia* (FAOS 9/2), Stuttgart 1991, 156-157; Katz, *Image of the Nether World*, 349.

³⁶ Steible, *Die neusumerischen Bau- und Weihinschriften*, 192-193 (Szlugi 37-38), 282 (Ibbi-suen).

³⁷ D. Collon, *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum, vol. II: Cylinder Seals: Akkadian – Post Akkadian – Ur III Period*, London 1982, n. 121, n. 470. Zob. uwagi co do datacji starszej pieczęci: Katz, *Image of the Nether World*, 425 n. 156.

³⁸ Tak Lambert, „The Name of Nergal Again”, 44; Wiggermann, „Nergal”, 215, choć ten drugi zaznacza, że Kuta jest brana pod uwagę „by lack of counter candidate”.

³⁹ Katz, *Image of the Nether World*, 406-407.

⁴⁰ E. von Weiher, *Der babylonische Gott Nergal* (AOAT 11), Kevelaer 1971, 54-55. Podobne wątpliwości podnosi także Lipiński, *Resheph*, 27, choć w swym wyjaśnieniu drogi, jaką przebył Nergal od wojowniczego boga – byka do boga – władcy podziemia ogranicza się do stwierdzenia, że skoro był on bogiem wojny, był zatem bogiem śmierci, a co z tego wynika także krainy śmierci. Jednak krwawi bogowie wojny wcale nie musieli być bóstwami podziemia, wystarczy wspomnieć mezopotamskiego Ninurtę, egipskiego Montu, greckiego Aresa czy rzymskiego Marsa.

⁴¹ Von Weiher, *Gott Nergal*, 73-76.

biosach. Nie wystarczy zbyć tego typu argument stwierdzeniem, że światłość jest cechą charakterystyczną wszystkich bóstw mezopotamskich⁴². Jak sugeruje Dina Katz⁴³, rozwój kultu Nergala i przypisanie mu panowania nad światem umarłych przebiegały następująco: po klęsce powstania przeciwko Naram-sinowi, w którym ważną rolę odgrywała właśnie Kuta, władca ten w ramach represji przeniósł główną świątynię bliższego sobie, czczonego głównie przez Akadów, Nergala do Meslam w Kucie. W ten sposób ograniczył wpływ kultu Meslamtaei; możemy się domyślać, że przyczyną takiego działania była aktywność kapłanów tego bóstwa w czasie powstania. Natomiast Nergal, bliższy Naram-sinowi, jak wynika z inskrypcji tego władcy, zyskał znaną i starożytną świątynię, a przede wszystkim stopniowo wchłaniając kult Meslamtaei, doprowadził do dominacji bóstwa czczonego przez Akadów⁴⁴. Połączenie tych bóstw, będące wynikiem akcji politycznej, dokonało się w oparciu o ich wojowniczy temperament, nie zaś ze względu na rzekomy chtoniczny charakter Nergala. Jednak w wyniku utożsamienia Nergala z Meslamtaeą, ten pierwszy zaczął nabierać cech bóstwa związanego ze światem podziemnym. Wynikać to mogło z szeroko rozpowszechnionego kultu Meslamtaei, którego nie sposób było po prostu zastąpić kultem zupełnie nie znanego wśród Sumerów Nergala. Nie nastąpiło to jednak wcześniej aniżeli w Okresie Akadyjskim, a raczej jak wskazują źródła, dopiero w Okresie III Dynastii z Ur. Być może potwierdzeniem takich zmian w charakterze Nergala, jest dodanie elementu gal, który zapewne nie należał do pierwotnego imienia, co nastąpiło dopiero u końca III tysiąclecia⁴⁵. Imię Nergala zmieniło wówczas znaczenie z „Pan Miasta”, bez związku z krainą śmierci, na „Pan Wielkiego Miasta”, gdzie „Wielkie Miasto” (eri₁₁.gal; *erkallu*) stało się synonimem dla świata podziemnego.

W poszukiwaniu przyczyn łączenia Nergala z Reszefem w Ebla pomocny może być fakt utożsamienia w Mezopotamii Nergala z semickim bogiem Errą. Utożsamienie to datuje się już od Okresu Akadyjskiego. Połączenie to nie jest zaskakujące, ponieważ Erra był semickim, wojowniczym bóstwem upału, suszy, gorączki, a także rzezi wojennych, anarchii i głodu. Jego imię zapewne wywodzi się z rdzenia **hrr*, czyli „przypalać, zwęgląć” i oznacza tego, który wypala, wysusza ziemię⁴⁶. Nieprzypadkowo Erra w swym eposie jest poprzedzany przez boga ognia

⁴² Jak to zrobił Lambert, „Studies in Nergal”, 356.

⁴³ Katz, *Image of the Nether World*, 410-412.

⁴⁴ Na rozwój kultu Nergala w Okresie Akadyjskim wskazuje także Lambert, „The Theology of Death”, 62, choć sugeruje on, że działo się to głównie kosztem bóstwa Ninazu.

⁴⁵ Lipiński, *Resheph*, 25-26.

⁴⁶ J.J.M. Roberts, *The Earliest Semitic Pantheon. A Study of the Semitic Deities Attested in Mesopotamia before Ur III* (The John Hopkins Near Eastern Studies), Baltimore – London 1972, 22-29; tenże, „Erra – Scorched Earth”, *JCS* 24 (1972), 11-16.

Iszuma⁴⁷. W wyniku połączenia z Nergalem, imię Erra było używane zamiennie z imieniem Nergala. Najwcześniejszym przykładem takiej identyfikacji jest tekst Naram-sina, w którym Erra jest dwukrotnie określony jako Władca Meslam (*šarru mislammi*)⁴⁸. W tekście tym Erra jest przedstawiany jako niszczycielskie bóstwo wojny, zgodnie zresztą z całą literacką tradycją dotyczącą tego boga. Brak jest jakiegokolwiek wzmianki o świecie umarłych. Nie ulega wątpliwości, że połączenie Nergala i Erry nie wynikało z ich (ani nawet tylko Nergala) panowania w świecie podziemnym. Wspólną cechą była zapalczywość, ognisty temperament i wojowniczość.

Cały powyższy wywód wskazuje, że Nergal w Okresie Wczesnodynastycznym III, a zatem wówczas, gdy nastąpiło utożsamienie go z Reszefem w tekstach eblaickich, nie miał cech bóstwa chthonicznego i nie władał krainą umarłych. Oznacza to, że nie można na podstawie identyfikacji Reszefa z Nergalem w Ebla wyciągać wniosków o chthoniczności tego pierwszego⁴⁹. Jeżeli weźmiemy pod uwagę, z jakimi bóstwami w zbliżonym okresie łączony był Nergal w Mezopotamii (Meslamtaea i Erra), wówczas na pierwszy plan wybija się wojowniczość i gwałtowny charakter bóstwa. Jeżeli więc na podstawie utożsamienia Reszefa i Nergala w eblaickim słowniku można wyciągać jakiegokolwiek wnioski, to tylko takie, że Reszef musiał także być silnym, wojowniczym, zapalczwym bogiem.

RESHEPH AND NERGAL AT EBLA

Summary

The West-Semitic god Resheph arouses much controversy due to his supposed chthonic character and rule in the world of the dead. One of the key arguments used by the proponents of such a view of Resheph is his identification with the Mesopotamian Nergal. The earliest example of such identification may be found in the Ebla texts. It transpires, however, that until the Old Akkadian period Nergal did not have the features of a chthonic deity. It was not until the reign of Sargon the Great that Nergal came to be identified with the Sumerian deity Meslamtaea, which resulted in the attribution of rule over the land of the dead to Nergal (possibly for political reasons). This means that the equation of Nergal and Resheph in Ebla could not have been based on their chthonic character. Ascribing the rule of the underworld to Resheph should therefore raise justified doubt.

⁴⁷ Zob. L. Cagni, *The Poem of Erra* (Sources and Monographs: Sources from the Ancient Near East 1/3), Malibu 1977; *COS I* 404-416.

⁴⁸ Lambert, „Studies in Nergal”, 362:63-64. Por. wyżej Lugal-Meslama.

⁴⁹ Por. Lipiński, *Resheph*, 27.